

***Ortadoğu'daki Halk Hareketlerinin
Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri,
İslami Düşünce ve Katılım***

***Leverages of Social Movements in the Middle
East: Paradoxes of Globalization, Islamic
Thought and Participarion***

M. Murat Özkul¹

Özet

Ortadoğu'daki 2010 sonu ve 2011 yılı içinde gerçekleşen halk hareketlerinin tek bir değişkene indirgeyerek açıklama zorluğu ortadadır. İnsan faktörünün devreye girdiği her yerde farklı küresel, tarihsel, düşünsel, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi değişkenleri de tahlile dahil etmek gerekmektedir. Ortadoğu'daki halkın yönetenlerle doğrudan karşı karşıya kalması ve yığılan sorunlarını çözmek için kendilerini anlayacak yönetimleri iktidara getirme çabası eskidir. Ancak, bu girişimleri, Ortadoğu halklarının, -siyasi partiler, kanaat önderleri, gizli yer altı örgütleri, genç subaylar tarzı yapılar yerine- kendi hesabını meydanlara inerek doğrudan görmek istemesi yenidir. Son yüzyılı saymazsak bölge, merkez olma özelliği korumuş ve son yüzyıl da ise ancak sömürünün gerçekleştiği bir cazibe merkezi olarak ilgi çekmeye devam etmiştir. Ancak, bu durum, Ortadoğu üzerinde çıkarı olan Batılı güçlerin bölgeye müdahalesini artırmış ve toplumsal ve siyasal yapı dengelerinin sarsılmasına neden olmuştur. Özellikle modernleşme ideolojileri ve kalkınma ideolojilerinin halk kesimlerinde yarattığı hayal kırıklığı tekrar İslam temelli bir duyuş, düşünüşü gündeme getirmekte ve Batı'nın tehlikeli sınıflar kategorisine soktuğu dini cemaat ve dini grupları ve parti tarzı oluşumları yeniden alternatif haline getirmeye başlamıştır. Bu noktaya Ortadoğu'da nasıl geldiğinin arka plan bilgisini ve tarihçesi hakkında bilgi verdikten sonra Ortadoğu bölgesindeki halklar

¹ Yrd.Doç.Dr. Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi,
muratozkul35@hotmail.com

neye ve niçin tepki gösterdikleri üç dinamiğin üzerine yerleştirilerek açıklanacaktır. Halkın devrim niteliğindeki çıkışının ardında sırasıyla “küreselleşmenin ürettiği çelişkiler”; toplum-dini bilgi-lider tipolojileri üçlemesi içinde ihmal edilen “İslami düşünce” ve İslami düşünce ile yakından irtibatlı “katılım” sorunu makalede ele alınıp tahlil edilecektir.

Anahtar Kavramlar: *Ortadoğu, Küreselleşme ve Çelişkileri, İslami Düşünce, İslami Lider Tipolojisi, Katılım*

Abstract

It is hard to explain social movements, with a reductionist approach, that took place in the Middle East at the end of 2010 and during 2011. When human beings are the subject of discussion, it is necessary to include different global, historical, intellectual, social, economic, religious variables for proper explanations. It is not a new fact that the Middle Eastern peoples struggle to bring administrators in to power with whom their needs can be understood well and their problems are solved. However, what is new is that they want to see such results by expressing their wishes in the squares of their towns instead of trying to convince political parties, opinion leaders, underground organizations or young military officers. Except from the last century, the region has always maintained its central role in the world and during the last century it has been an attraction for colonization intentions. This fact led Western powers, who held important interests in the region, continuously to intervene into the region and played crucial roles in the equilibrium of social and political structures. Disappointments caused by the ideologies of modernization and of development encouraged peoples of this region to look, as alternatives, at Islamic thought and imagination as well as Islamic parties, groups and communities who were classified as dangerous by Western powers. Stressing three main dynamics, this paper will explain why and to what peoples of the Middle East reacted. This explanation will come after a broad background info and historical description on how peoples of the Middle East came to this point. The paper will analyze the revolutionary nature of the social movements in the Middle East in terms of “the paradoxes of globalization”, “Islamic thought” which was neglected within the context of society- religious knowledge-leadership typology, and the issue of “participation”.

Key words: Middle East, Globalization and Its Paradoxes, Islamic Thought, Islamic Leadership Typology, Participation.

Ortadoğu İnsanın Kaderi: Satranç Tahtasında Yaşamak

Ortadoğu kavramı ilk defa jeopolitikçi Mahan tarafından Arabistan ile Hind yarımadaları arasında kalan ve deniz stratejisi için büyük önem taşıyan bölge için kullanılmıştır. Bu kavram daha sonra yine stratejik nitelikli olarak I. Dünya Savaşı esnasında Ortadoğu Kumandanlığı şeklinde kullanılmış ve bu çerçevede yaygınlık kazanmıştır (Lewis,1994: 3-23). 1960'larda Ortadoğu kavramı üzerine çalışan Davison ise, geçen asrın sonundan günümüze kadar yapılan tanımları inceledikten sonra Ortadoğu'yu İslam dini etrafında oluşan jeopolitik bir birim olarak tanımlamıştır. Davison'a paralel olarak Pounds'da Ortadoğu'nun iki temel özelliğini İslam dini etrafında oluşan bütünlük ve Osmanlı'dan kalan ortak tarihi miras olarak tespit etmiştir (Pounds,1963: 2). Tanımın muhtevasında sürekli değişim; jeokültürel, jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik gibi başka belirleyici faktörlerin varlığıyla açıklanabilir. Ortadoğu kavramı bu faktörlerin tümünü içine alan bir çeşitlilik taşımaktadır. Ortadoğu, farklı medeniyetlerin kuluçka dönemini geçirip dünyanın başka bölgelerine taşındığı bir transfer bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zaman da ticaret ve inanç gibi başka transferlerin yapıldığı bir bölgenin adı da olmuştur.

Bu çok yönlü alışveriş Ortadoğu'yu dünya tarihini en çok etkileyen gelişme ve değişmelerin görüldüğü bir bölge haline getirmiştir. Ortadoğu'nun tarihi gelişim seyrine baktığımızda, tarih boyunca iç gelişmelerle dış müdahalelerin karşılıklı etkileşimleriyle oluşan çok yönlü, dinamik bir yapı varlığını sürdürme gelmiştir. Afro-Avrasya kıtasına yönelik hakimiyet stratejisi geliştiren her güç, Büyük İskender gibi bu kör düğümü çözmek zorundadır. Çünkü bu fiziki ve kültürel coğrafya insanlık tarihinin maddi ve ruhi planda ana çizgilerini üzerinde taşımaktadır; Avrupa damgasını taşıyan 19. yüzyıl ile çok-merkezliliğin arttığı 20. yüzyıl hariç tutulacak olursa, Ortadoğu'nun tarih boyunca sürekli merkez konumunda olduğunu iddia etmek mümkündür (Davutoğlu,2002: 31). Bu merkezin cazibesine kapılıp dışarıdan gelen tesirlerin etkisini de unutmamak gerekir. Ali Şeriatî gibi sosyologlar medeniyet oluşturucu faktörler arasına örneğin "savunma ve saldırı" gibi unsurları da eklemiştir: "İnsan, hayatında ya saldırı halindedir veya savunma halindedir (...) Savunmadayken insan, tabiat ve düşmanın saldırısıyla (ister rakip insan ister hayvan olsun) karşı karşıyadır. Bunu önlemek için buluşa ve yaratıcılığa yönelmiştir. İnsan, her ikisine karşı

saldırı durumunda, onları sömürmek veya yok etmek için çaba harcamıştır. İnsan medeniyetindeki bu çelişki ve keşmekeşlik, medeniyeti meydana getirmiştir.” Hatta Şeriati, daha ileriye giderek bir diyalektik yapı içerisinde medeniyeti formüle etmiştir: “Saldırı-tez, savunma-antitez ve medeniyet de sentezdir.” (Şeriati,1998: 20). Ortadoğu bölgesi de göçler, savaşlar ve ticari ilişkilerin yoğunluğu sebebiyle her devirde çeşitli kültürlerin kimi zaman çatışmasına, kimi zaman beraberliğine tanık olmuştur. Örneğin Ortadoğu, Moğal istilası sırasında dış tesirlerin etkisini uzun vadede kendi bünyesinde eritmiş hatta kendi kimliğini Moğollara vermiş buna karşılık Haçlı savaşlarıyla başlayan süreçte dış tesiri eritememiş, Doğu ile Batı arasındaki jeokültürel hat alanı olarak kendine has bir özellik taşıma eğilimine girmiştir.

Ortadoğu'nun en sakin ve sükunet dolu yüzyıllarıysa 11. ve 17. yüzyıllar arası dönemdir. Haçlı seferleriyle Selçuklu ve ardılı Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan Avrupa karşısındaki başlayan üstünlüğü 18. yüzyıla kadar sürmüş, uzaklarda yani Orta Avrupa'da devam eden mücadele Ortadoğu'nun jeokültürel bütünlüğünün sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Ancak 18 yüzyıldan itibaren Osmanlı sisteminin çözülmeye başlamasıyla dengeler tekrar değişmiş ve sömürgeciliğin yükselişi ile birlikte Batı'nın sömürge yolları üzerinde gözüken Ortadoğu tekrar cazibe merkezi haline gelmiştir. Sanayi devriminden sonra bölge, artık sadece ulaşım yollarının kavşak noktası değil, aynı zamanda sanayi hammadde için vazgeçilmez bir kaynak ve üretim fazlası için muazzam bir tüketim potansiyeline sahip geniş bir pazar olarak yeni bir jeoekonomik anlam ifade etmeye başlamıştır. Bu yeni jeoekonomik anlam, bölge üzerinde süren rekabetin niteliğini, çapını ve yönünü değiştirmiştir. Bu dönemde Ortadoğu, kendi içinde çıkar çelişkilerine sahip İngiltere, Almanya, Fransa ve Rusya'nın Şark Meselesi adı altında formüle edilmiş diplomatik, askeri, siyasi ve kültürel saldırılarının tesiri altında kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD ve SSCB'nin etkinliğinin dünya üzerinde artmasıyla yer küre ikiye bölünmüş ve iki süper güç arasında pay edilmiştir. Çift kutuplu yapının meşruiyet temeli olan ideolojik ayrışma bölgenin medeniyet ve din temelli jeokültürel yapısını değiştirmiş ve bölge ideolojik kültürel ayrışmanın kutupları çerçevesinde yeni hatlar kazanmıştır. Genelde sosyalist ideolojinin yönlendirdiği Baasçı ve Nasırcı diktatoryal yapılarla geleneksel meşruiyet sembolleri etrafında bütünleşen Batı yanlısı hanedan yapıları arasındaki farklılaşma bölgenin yeni jeokültürel ayırım ölçüsü olmuş ve bu ayırım küresel rekabetin izlerini yansıtmıştır. Bu dönemde

bölgenin jeoekonomik öneminin büyük ölçüde petrol ile özdeşleşmesi Ortadoğu bölgesi ile petrol arasında bir aynileşme doğurmuştur (Davutoğlu,2002: 31-135). Dolayısıyla Ortadoğu'nun hem dinsel-kültürel hem de enerjiye özeldede petrole dayalı yapısı, Kuzey Afrika'yı da içine alan yeni bir genişlemeye yol açmıştır.

Nüfus durmadan çoğalıp sanayileşme hayatın bütün boyutlarına nüfuz ettikçe ülkelerin enerji kaynaklarına olan ihtiyacı da artmıştır. Batı ülkelerinin enerji kaynaklarına ihtiyacı kurdukları endüstriye dayalı toplumu beslemek açısından önemliydi. Bu somut durum, ister istemez Batı'luların ilgilerini Ortadoğu'daki ülkelere yöneltti. Her türlü gelişmeyle ilgilenmelerine ve müdahale etmelerine yol açtı. Ortadoğu'da tutunmanın yeni bir yolu bulunması gerekiyordu. O bahanede çok gecikmeden bulundu. Bölgede yüzyılın başından itibaren giderek artan Yahudi göçleri yeni bir devleti ortaya çıkardı. 1948 yılında kurulan İsrail Devletiyle birlikte gittikçe tırmanan bölge-içi kültürel/siyasal çatışma alanını da eklediğimizde Ortadoğu bölgesinin sükûnetten uzak ve hareketli bir dönemin 20. yüzyılın ikinci yarısında hız kesmeden devam ettiği söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yalnızca İsrail devletinin kurulduğu yıllar olmadı. Arapların yaşadığı siyasi yapılarda da iktidarlar değişiyor ve peşi sıra sömürgeci devletlerin denetiminden çıkarak bağımsızlaşmaya başlamışlardır. Ancak, sömürgeleşmiş Ortadoğu bölgesi ülkelerinde, çok yönlü tahribat oluşmuştur. Örneğin, sömürgecilik, sadece ekonomik yapıları çarpıtan, biçimsizleştiren sonuçlar doğurmamıştı. Kültürel, bilimsel ve entelektüel ve dinsel çarpıtmalar da meydana geldi ve yeni bağımlılıkların kapısını araladı. Artık, Batı'ya rağmen Doğu'nun vahşileri devletlerini kuruyorlardı; fakat o zamana kadar vesayet altında tutulan bölgelerdeki aşırı yoksulluk ve Batı yardımıyla kurulan ulus-devlet modellerinin çatışmadan beslenen iktidar yapıları eskisi gibi din kurumundan gücünü almadığından meşruiyet sorunları da yaşıyorlardı. Kısa süren milliyetçi heyecanların ve İsrail karşıtlığının getirdiği popülerlik bir süre sonra başarısızlıkla neticelenmeye başlayıp siyasi/toplumsal yapıda sönmeye başlayınca kendi halklarına yeni hedefler göstermek mecburiyetinde kaldılar. Bu hedeflerden bir tanesi de uzunca bir süre yoksunluklar içerisinde yaşayan Ortadoğu halklarını refaha taşıyacak kalkınmacılık kavramıydı.

1945 ile 1970 arasındaki kalkınmacılık dönemi aynı zamanda hemen hemen her yerde değişik formlarda iktidara gelen tarihsel sistem karşıtı hareketlerin de zirveye ulaştığı zaman dilimidir. Bu sistem karşıtı hareketlerin en büyük vaadi kalkınmacılık rüyasıydı. Ortadoğu ülkeleri de bu yeni seküler hedeften etkilenmiş ve halklarına yeni meşguliyetler bulmuşlardır. Fakat bu hareketler başarısızlığa uğradıklarında, destekçileri de tamamen çözüldü. İster kendilerini komünist ister sosyal-demokrat veya isterse milli kurtuluş hareketleri olarak adlandırmış olsunlar, hepsi de hemen hemen her yerde iktidardan düştüler (Wallerstein,2009: 121-122). Seküler, milliyetçi ve sosyalist ideolojilerin bu başarısızlığı uzun süredir bastırılan ve görmemezlikten gelinen talepleri gündeme daha şiddetli bir şekilde gündeme getirdi; Ortadoğu bölgesinde karşı devrimleri hazırladı. Örneğin, İran İslam Devrimi böyle bir ortamda meydana geldi. Uzun süredir ihmal edilen Ortadoğu halkları, hanedan ve asker kökenli darbeci liderlerin uzağında ve ulemanın öncülüğünde iktidar alternatiflerini denemeye başladı. İran, ulema ve din adamlarının diğer Ortadoğu ülkelerine göre daha diri kaldığı ve tehditle bile sindirilmesinin zor olduğu bir yapıyı yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar taşımayı başarmıştı ve bu dinamik din eksenli lider yapı, halkı harekete geçirebildi. Ekonomi ve tüketim temelli modernizasyona sert tepkiler dini alandan gelmiştir. Ekonomi temelli ve özünde toplumların elindeki her şeyi sömürmek ve kârâ dönüştürmek anlamında bir değere çevirmeyi amaçlayan kalkınmacılık gibi kavramların (güney yarım kürenin diğer yerlerinde olduğu gibi) Ortadoğu bölgesinde de iflası ile birlikte kurulu düzenin devamını sağlayacak yıpranmamış ve eskitilmemiş yeni kavram küreselleşme olmuştur.

Küreselleşme rüzgarlarının ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel boyutlarıyla dünyayı sardığı seksenli yıllarda ya da Soğuk Savaş sonrası dönemde, SSCB'nin dağılmasıyla dengeler yeni bölgesel anlamlar kazanmıştır. Küreselleşme birçok çelişkileri de üretmiş Ortadoğu'nun gidişatına hem olumlu hem de olumsuz katkıları olmuştur. Olumsuz katkıları sömürünün daha ustalıkla yapıldığı bir dönemi Ortadoğu'da başlatırken, olumlu yanı küreselleşmenin karmaşık süreç ve ilişkiler yaratması neticesinde dünyanın tek elde toplanmasına izin vermeyecek derece karmaşılaşması ve Birleşik Devletler'in kontrolünden çıkmasını sağlamıştır. ABD, tek güç olarak kalmış izlenimi ısrarla verilmeye çalışılsa da aslında bu kadar devasa bir küreselleşmeyi politikaya dönüştürüp geçen yüzyıldaki ilişkilerin dayatılması ve tek elden yönetilmesi, süreç

dahil olan aktörlerin çeşitli etkilerinden dolayı çok mümkün görünmüyor. Ayrıca, son dönemde, dünya bölgesel ittifaklara bölündüğü yeni parçalı bir yapıyla ABD'yi tek süper güç kimliğiyle yalnız bırakmamak için denge sağlamaya çabası içine girmiştir. Avrupa, Kuzey Amerika, Rusya-İran-Çin, Japonya, Güney Amerika ve jeopolitiği/jeostratejisi ülkeler arasında kısa süreli çıkarlar üzerine ittifaklar yapılmaktadır. Bu sürekli şekil değiştiren ittifakların çarpışma alanı sürekli Ortadoğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda buna Afganistan ve Orta Asya ülkeleri de dahil olsa da ağırlıklı çekişmenin geçtiği yer Ortadoğu'dur.

Dünya üzerinde sürekli değişim ve dönüşüm yaşanırken Ortadoğu'nun statüsünde yeni güç odaklarının bir iyileştirme ve Ortadoğu insanın toprağına sahip çıkma, yer altı ve yer üstü zenginliklerini kendi halklarıyla paylaşma ve de insan haklarının evrensel değerlerinin bu bölgeyle tanıştırılmasına ilişkin politikaların ısrarla uygulanmasına ilişkin herhangi bir adım atılmamıştır. Oysa 1970'li yılların ortalarında koloni düzeninden kurtulup siyasi anlamda olduğu gibi ekonomik anlamda da bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan devletlerin "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" kurma gayretlerini insan haklarıyla desteklemek istemesiyle popüler olmuştur. Daha açık bir deyişle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birbiri ardına bağımsızlıklarını kazanan devletler insanca yaşayabilmek için radikal bir şekilde gelişmiş ülkelerin kurduğu ekonomik ve hukuk sisteminin kendi isteklerini karşılayabilecek seviyeye gelmesi için ortaklaşa hareket etmeye başlamışlardı. Bu çerçevede kalkınmanın ve doğal kaynaklar üzerinde daimi egemenlik hakkına sahip olmanın bir insan hakkı olarak kabul edilmesini savunmaya başlamışlardı (Başlar, 2001: 33-34). Ancak Ortadoğu ülkeleri değişik menfaat gruplarının çıkarlarının hedefi olmaktan bir türlü çıkamadığından bu gelişmelerden faydalanamamıştır. Hatta denebilir ki, en büyük kötülükleri de Ortadoğu bölgesinin yerli elitlerinden ve ülkelerini en fazla sevdiği iddiasındaki milliyetçi/sosyalist/kapitalist liderlerinden görmüşlerdir. Sürekli el değiştirirse (ABD, Rusya, İngiltere, şimdilerde Çin ve Türkiye) de genelde Batılı olan güçlerle işbirliği yaparak daha fazla bağımlı hale gelen lider kadrolar ve elitler imtiyazlarını artırırken toplumun diğer kesimlerinden giderek hayat görüşü, ekonomik ve toplumsal refah ve çıkarlar açısından farklı bir görüntü çizmeye başlamış, kendi halklarına yabancılaşmış ve yabancılara diğer bir deyişle Batılılara her açıdan yaklaşılmaya başlamışlardır. Bu hızlı değişim içinde kontrol altında tutulan ve Batı tarafından tehlikeli sınıflar, gruplar, cemaatler şeklinde nitelenen kitleler,

doğrudan hamlelerini kendileri yapmışlardır. Bu tehlikeli katmanlar, Ortadoğu'da biriken sorunların doğal bir neticesi olarak hesabı otoriteriyen ve Batı'nın beğendiği adamlara/delikanlılara kesmiştir. İşin ilginç tarafı Türkiye gibi ülkeler de bu geçiş yumuşak ve sistemle uyumlu merkezi temsil eden partiler üzerinden gerçekleşirken Ortadoğu'da siyasi parti yapıları da devre dışı kalarak meydanlara dökülen halk, yönetici sınıflarla doğrudan yüzleşmişlerdir. Bugün, yöneten ve yönetilenler arasında aracı sivil toplum ve siyasi parti gibi enstrümanların geçen yüzyıl içerisinde halk ile siyasal yapı arası ilişkilerde işlevsizleştirilmeleri ve sürekli zayıf bırakılmasının bedelini bölge insanları ağır bir biçimde ödemektedir.

Küreselleşme sürecinin seksenli, doksanlı ve iki binli yılları; İran İslam Devriminin bölgede uyandırdığı olumlu havanın çabuk dağılması ve bu yolun bir daha kullanılmaması için denetimler sıklaşmakta ve Batılı güçler ılımlı buldukları anlaşabilecekleri yeni elitlerle işbirliğine giderek bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye gayret etmektedir. Ortadoğu, bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik yapısı arasındaki yakın bağımlılıktan dolayı yeniden din ve kültür kutuplaşması zemininde yapılandırılmıştır. Seksenli yılların başında Brzezinski; doksanlı yılların başında Fukuyama; doksanlı yılların ortalarında Huntington İslami uyanışının Batılı değerleri tehdit ettiği ve İslam Dünyası'nın medeniyetler çatışmasının merkezinde yer aldığını söyleyen bir jargonun yerleşmesine yazılarıyla hizmet ettiler. Bu teorik tartışmaların gücünü aldığı yer ve yine uygulandığı yer de Ortadoğu olmuştur. Bugün, Batı'nın Ortadoğu'da pasifleştirmeye çalıştığı dini dinamiği, istediği şekilde yönetememesi ve gizleyememesiyle neticelenen Ortadoğu stratejilerinden sonra tehlikeli bir noktaya doğru gidildiği ile ilgili felaket tellallığı yapmaktadır. Batılı yazarların makalelerinde doğrudan konu olarak işlenmeye başlanmıştır. Batılı akademisyen ve düşünürlerin yazılarında Ortadoğu; günlük geliri bir doların altında yaşayan zavallı ve cahil insanların yaşadığı bu nedenle de yardım edilmesi gereken öncelikli bölgelerden biri olmaktan çıkıp, tehlikeli radikal grupların seçim ve diğer siyasal katılım yolları üzerinden iktidara gelen yine vahşilerin yaşadığı bir yer haline itilerek tekrar başa dönülmüştür. Ortadoğu halklarının gözündeysen hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı aşikardır. Küreselleşme Batılı ülkeler, Ortadoğu'da tehlikeli sınıfları ehilleştirme ve Batılı tarzı benimsemeleri beklentisi içinde olsa da ev sahibi ile masaya oturmak kiracıyla masaya oturmak gibi olmasa gerektir.

Ortadoğu'daki Halk Hareketlerinin Kaynakları

Ortadoğu'daki halk isyanlarının kaynaklarıyla ilgili olarak kısa Ortadoğu ile ilgili tespitler içerisinde değinilmiştir. Bunları belli başlıklar altında toplarsak;

- Küreselleşme ve çelişkilerinin etkisi,
- Batı zihinsel esaretine karşın İslam dini ve etrafında oluşan akımların bıraktığı İslami düşüncenin etkisi,
- Siyasal Katılımın yollarının kapalı oluşunun halk katmanları üzerindeki etkisi, şeklinde özetleyebiliriz.

Küreselleşme ve Çelişkilerinin Etkisi

Ortadoğu'daki devrimler, güçlü oldukları için haklı olan yapıların hiçte beklemedi tarzda ani ve hızlı gerçekleşti. Batılı güçlere çok fazla güç vehmeden birçok otorite başta akademisyenler ve uluslararası ilişkiler uzmanları, stratejistlerin her şeyin ABD'den yönetildiğine dair kamuoyu oluşturdukları ve inandırıcı olmaya başladığına dair resmi söylem bir anda tepetaklak oluverdi. Belki dönün klasik güç dengelerinde 'tek merkez' söylemi kısmen taraftar toplayabiliyordu. Çünkü satranç tahtasındaki oyunu etkileyecek faktör sayısı daha azdı. Ama milenyum sonrası dönemde Ortadoğu'yu izahta oyunu etkileyecek sayıda değişken ve kural eklenmeye başlamıştır. 'Güç'e hükmeden ortak sayısı artmıştır. Belki de en temel değişiklik burada teşekkül etmiştir. Güç, küreselleşmenin temel niteliğidir. Artan bir şekilde birbirleriyle bağımlı küresel sistemde, kararlar, eylemler veya eylemsizlikler yoluyla bir kıtada gücün ve birimlerin kullanımı bir başka kıtadaki topluluklar, uluslar ve hane halkları için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu açıdan, küreselleşme uzaktaki gücün yerinin ve gücünün yapılandırılması ve yeniden yapılandırılmasını içermektedir. Karşılıklı bağımlılık kavramı toplumsal veya politik oyuncular arasında sistematik güç ilişkisi varsayarken, küreselleşme kavramı hiyerarşi ve eşitsizliğe açık kapı bırakmaktadır. Tek dünya toplumu veya topluluğun habercisi olarak küreselleşme kavramı kusurludur (Held, McGrew, Goldblatt, Perraton, 2009: 151). Kapitalist dünya ekonomisinin şu ana kadar olan beş yüz yıllık geçmişinde, tavan ile taban, merkez ile çevre arasındaki mesafe hiçbir zaman azalmadı; aksine daha da büyüdü. Büyüdükçe karmaşıklığı arttı ve denetimin tek elde toplanıp planlaması yapılırsa da neticeler hiçte tasarlayanların istediği şekilde formüle edilemedi. Eylül 2001'de ABD'de

ikiz kulelerin vurulmasından sorumlu devlet(ler) bulmak yerine terörist grupları bahane ederek Afganistan'a ve Irak'a müdahale eden "gönüllü koalisyon"un işgalleri hiçte istedikleri şekilde bitmedi. Batı antipatisi daha da arttı. 2010 sonu ve 2011'de meydana gelen halk devrimlerinin de zeminini hazırlayan etkenlerden biri oldu. Batı'nın adamları ya da Batı'nın delikanlıları hiç beklenmedik şekilde devrildiler. Karl Polanyi'nin yetmiş yıl önce belirttiği gibi, "uluslararası pazar, siyasi otorite tarafından düzenlenmeyen tek pazardır" tezini haklı çıkardı. Bu yüzden uluslararası pazarlarda gerçekleşen işlemler kendiliğinden meşruiyete en az sahiptir. Ancak, günümüzde Wallerstein gibi isimlerin başı çektiği düşünürler global açıdan dünyadaki üretim fazlası değeri biriktirme kapasitesi çok ciddi bir şekilde azalacağına ilişkin argümanları kamuoyu ile paylaşıyorlar ve Karl Polanyi'nin aksine denetlenen, tek elden yönetilen piyasa kehanetinin de bulunabiliyor. Kapitalizmin kıyametini getirmek isteyen gruba göre, yakın gelecekte kapitalist dünya ekonomisinin varoluş gerekçesini oluşturan prensiplerin altı dinamitlenecektir (Wallerstein, 2009: 114-115).

Gelecekle ilgili tahminlerde üretim fazlasının giderek daha fazla ülke tarafından paylaşılacağı düşüncesi kârların birkaç ülkede toplanmasına artık izin vermeyeceğinden ve yeni ortakların sisteme dahil olmasıyla kapitalist ülkelerin zora gireceği gerçeği, Ortadoğu bölgesini daha kıymetli hale getirmektedir. Wallerstein'in öngörüsünü tersine çevirmeye çalışan Batılı siyasetçiler panik ve gelecek endişesiyle Ortadoğu'da büyük hatalar yapmaya devam ettiklerini söyleyebiliriz. Batı, bölge ülkeleri üzerindeki prestijlerini artırma yarışında geri kalmamak isterken aynı zamanda bölgenin iç işleyişine müdahalelerini de artırmaktadır. Ortadoğu ülkelerinin dengeleri alt üst olmaktadır. Dünya ölçeğinde olduğu gibi gelişmekte olan Ortadoğu bölgesinde de büyük bir mücadeleye savaş, iç karışıklık, salgın hastalık, yoksulluk, işsizlik, adaletsizliği daha fazla sorunlu hale getirmektedir. Örneğin, gelecek endişesi ve tek kutuplu dünyanın yüklerini taşıyan ABD'nin Ortadoğu bölgesi siyasetini yönetmeye başladığı İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar ve belli kritik müdahaleleri ile Birleşik Devletlerin enerji ihtiyacı arasında doğru orantılı paralellikler kurmak mümkündür.

ABD'nin ithal petrole bağımlılığı istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. 1950'li yıllarda ithal petrol toplam tüketimin sadece % 10'unu oluştururken, bu oran 1990 yılında % 42'ye, 1997'de % 49'a çıkmış,

1998'de ilk defa % 50 bariyerini geçmiş ve George W. Bush ve ekibinin göreve koyulduğu 2001'de ise % 55'e ulaşmıştır. Bu noktada, petrolün bugün itibarıyla ABD'nin enerji ihtiyacının toplam % 40'ını sağladığı ve enerji ithalatının % 89'unu teşkil ettiği özellikle belirtilmelidir. Gelecek, ABD için daha da karamsar bir tablo arz etmektedir. Önümüzdeki 20 yıl içerisinde ABD'nin petrol tüketiminin % 33'ün, doğal gaz tüketiminin ise % 50'nin üzerinde artacağı öngörülmektedir. Buna mukabil, 2020 senesine gelindiğinde iç üretim toplam petrol ihtiyacının % 30'dan da azını sağlayacak, yani ithal petrole olan bağımlılık % 70'i aşacaktır. Yukarıdaki bu veriler; ABD'nin genelde Orta Doğu, özelde de Körfez bölgesine olan bağımlılığının da geçmişten bugüne eşit oranda ve paralel biçimde arttığını göstermektedir. George W. Bush idaresinin Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in başkanlığında hazırlanan Ulusal Enerji Politikası raporunun bulgularına göre, ABD'nin petrol tüketiminin % 70'inin dışarıdan sağlanacağı 2020 senesinde, yalnızca Körfez bölgesindeki Arap üreticilerin dünya petrol ihracatının % 54 ile 67'si arasındaki bir oranı tek başlarına sağlayacak olması özellikle ilgi çekicidir (Oğuz,2011).

ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin ana kaygısı, kesintisiz petrol sevkiyatıyla alakalı hayati çıkarlarının gözetilmesi olmuştur. Mevcut avantajlarını muhafaza edebilmek için Ortadoğu'daki diktatörlerin kendi halklarına yaptıklarına sessiz kalarak destek vermekte ve muhalefet edenlerin aleyhine istihbarat yardımı sağlamaktaydı. Devrik liderlerin genelde Batı'ya mesajları ise 'gidersek İslamcı yani tehlike arz eden sosyal grupların yerlerini dolduracağını' söyleyerek Batı'yı hassas olduğu konuda etkilemeye çalışmasıydı. ABD gibi kapitalist kuşak ülkelerinin alternatif enerji kaynaklarına yönelmemesi halinde yalnızca Ortadoğu'daki diktatörlere bağımlı olmaktan dolayı bazı tutarsızlıkları sürekli eleştiri konusu olmakla kalmayacak aynı zamanda tehlikeli sosyal sınıf fobisi kurgu olmaktan çıkıp Ortadoğu'daki devrimlerde görüldüğü üzere gerçek olacaktır. Batılı güçlerin Ortadoğu halklarının destek verdiği İslamcı akımların ürettiği partilere ve organizasyonları muhatap olması gerekmektedir. Bu oluşumların ilk çıkışlarından itibaren farklı evre ve deneyimlerden geçerek günümüze ulaştığı gerçeğini Batı'nın da fark etmesi ve Ortadoğu'daki yeni yönetimlere güven duyması gerekmektedir. Gerek sürgün gerekse başka nedenlerle muhalif lider kadrolar gittikleri Batı ülkelerindeki idari ve sosyal işleyişi gözlemleyip yeni fikirlerle ülkelerine dönmektedirler. Bunlara en iyi misaller, İran'lı Humeyni ve Tunus'lu Gannuşi'dir; Sürgün yıllarında Humeyni, Fransa'da ve Gannuşi

İngiltere’de kalarak Batılı toplum yapılarını gözlemleme fırsatını yakalamışlardır. Bu gözlemler her ikisinin de insana yaklaşımlarını belli ölçülerde etkilemiştir. Humeyni Devrime rağmen kapitalizme can veren banka sistemi gibi unsurlara tümünden müdahale edememiş, Gannuşi’de İngiltere tecrübesinden sonra daha liberal çizgide mesajlar vermiştir.

Halk katmanlarından türeyen toplumsal hareketlerin hükümetlerden daha fazla şeyler başarması mümkün değildir. İstikrarlı, insanıyla barışık, dini değerlerden de politikalar üreten hükümetleri ve liderleri destekleyerek ve seçim sonrasında da hükümetini takip etmek suretiyle Ortadoğu’nun ihtiyacı olan şeyi Batı’ya demokratik siyasi temayüller içinde kalarak göstermelidir.

Batılı toplum ve siyasal yapılar, Ortadoğu’daki yeni ortamın hazırlanmasında doğrudan etki edecek hükümetlere güvenmek durumundadırlar. Küreselleşmenin yarattığı çelişkilerden bir tanesi de bununla ilgilidir: *Daha çok özgürlük, daha çok anarşi* şeklinde formüle edilen bu süreç Batılı ve Batılılaşma aşama süreçleriyle tanışmış gelişmekte olan ülkelerde farklı korkular üretmektedir. Batılı toplumlar, radikalleşen gruplardan endişe ederken, Ortadoğu’da yaşayan halk katmanlarında da batılı formasyonu almış sosyal gruplar benzer endişeler hakimdir. Laik, çizgi de olmayan dini gruplarsa Batı’nın Müslüman ülkeler üzerinde yoğunlaşan müdahalelerinden Batı fobisi üretmiştir: Ortadoğulu halklar, Batı’lı işgallerin getirdiği ümitsizliği -benimsemediği İslami gruplar da dahil olmak üzere- İslami Hareketler içerisinde yer alarak Batı fobisini yenmeye çalışmaktadır. Çağdaş toplum yapısı insanları aynı anda iki farklı yoldan etkilemektedir. İnsan daha çok bağımsız, özgüvenli ve eleştirel olmakta ve daha çok yalıtılmış, yalnız ve korkulu bir duruma gelmektedir (Fromm,1997: 110).

Daha çok ekonomik refah, daha çok açlıksa, bir başka bir küreselleşme çelişkisi olarak karşımıza çıkmakta ve Ortadoğu halkların Batı karşıtlığını destekleyen bir başka etkene dönüşmektedir. “Dünya tehlikeli boyutlara varan bir dengesizlik içerisinde. Geçtiğimiz yüzyıl birçoğuna eşi görülmemiş gelişme, refah ve özgürlük getirmiştir. Diğerleri için ise bu dönem ezilme, aşağılanma ve mahrumiyet anlamına gelmiştir. Dünyamızda büyük eşitsizlikler ve çelişkiler bulunmaktadır. Ortadoğu’da yaşanan devrimlerden üçünün gerçekleştiği Afrika’da, nüfusun yarısı günde bir doların altında yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma

Programı tarafından hazırlanan 2005 İnsani Kalkınma Raporuna göre, AB 216 milyar dolar, Asya 147 milyar dolar ve Kuzey Amerika 95 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırım alırken, Afrika 13 milyar dolar almıştır. Ayrıca, 1990-2003 yılları arasında Afrika kıtasındaki 53 ülkeden 18'inde yaşam şartlarında düşüş gerçekleşmiştir. Afrika kıtası, dünya nüfusunun neredeyse altıda birine yakın bir nüfusa karşılık gelmesine rağmen, küresel ticaretin %3'ten azını gerçekleştirmekte ve yatırım, eğitim ve sağlık da dahil olmak üzere diğer alanlarda geride kalmaktadır. Zengin ve fakir arasındaki artan fark öfkeleri tetiklemekte ve küresel dayanışmayı zayıflatmada önemli bir rol oynamaktadır.” (Yüksek Düzeyli Grup Raporu,2006). Sosyo-ekonomik yabancılaşmaysa diğer bir sorundur. “Gençler arasındaki işsizlik dünya genelindeki ulusal işsizlik seviyelerinden iki ya da üç kat daha fazladır. Özellikle bazı Müslüman ülkelerdeki gençler açısından, bu sorun çok daha belirgindir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, gençlerinin iş gücüne katılımında en düşük orana sahiptir. %54'lük küresel ortalamaya kıyasla bu oran % 40'tır” (Yüksek Düzeyli Grup Raporu,2006). Yoksulluk umutsuzluğa, adaletsizlik duygusuna ve yabancılaşmaya yol açar ve bu duygular siyasal hatalarla birleşince Ortadoğu'daki olduğu gibi aşırılıkları tetikleyebilir ve öfkeleri tek bir yere manipüle edebilir. Aşırılıkların engellenmesinde artan refahın insanları medeniyet araçlarına daha fazla yönlendirip Batı çizgisindeki insan tipolojisine yaklaştıracığı mitosu sürekli olarak işlenmektedir.

19. yüzyılın yarısından yirminci yüzyılın ortalarına değin aydınların ve siyasi seçkinlerin pek çoğu, modernleşmenin dinin hayatiyetini söndüreceğini varsaymıştır. İddiaya göre, insanlar zenginleştikçe, daha fazla siyasi özgürlüğe sahip oldukça ve daha iyi eğitim aldıkça, hukuki ve siyasi bir ilke olarak laikleştirme ve laiklik, dini dünya işlerinde çok daha az öneme sahip bir konuma iterek ilerleyecekti. Ancak, son zamanlarda Ortadoğu'da görüldüğü gibi ayaklanmaya katılanlar arasında doktor, avukat, mühendis vs mesleklerden kalabalık gruplarda katılmıştır. Meydanları sadece cahil ve eğitimsiz insanlar doldurmamışlardır. Üniversite mezunu ve üniversitede okuyan genç kitlelerde iştirak etmiştir hemen hemen yeryüzündeki her büyük din bu varsayımaya meydan okumuş ve politikadaki yerini almıştır. Birçok toplumda dini sosyal hayatta daha büyük bir rol oynamasına yönelik giderek artan bir destek mevcuttur.

IMF tarafından hazırlanan raporda, düşük gelir grupları ya da ülkeler ile yüksek gelir grupları ya da ülkeler arasındaki gelir uçurumunun 1900'den 2000'e daha da açıldığını ortaya koymuştur (IMF,2003). Geçmişteki yaşam biçiminden daha fazla gelire sahip olsalar bile, başka ülkelerde nasıl bir tüketim eğilimine sahip olduklarının daha kolaylıkla görülebildiği bir dünyada insanlar daha büyük bir yoksunluk duygusu içerisinde olacaklardır. İnsanların reel olarak ihtiyaçlarının olup olmadıklarının ötesinde, yeni eğilimlerin izlenmesi bir gereksinim olarak görülmektedir. Ortadoğu'daki tepkilerin bir kısmı da Ortadoğu dışı coğrafyalardaki katılımcı ve istikrarlı yapıların sağladığı standartlardan istifade ile ilgilidir (Goklanky, 2002).

Daha çok küreselleşme daha çok köksüzlük küreselleşmenin bir diğer çelişkisidir. Küreselleşme sürecinin bireyleri geleneksel yaşam biçimlerinden daha da kopardığı, yüz yüze ilişkileri daha da azalttığı, farklı toplum kesimlerinin -zengin-fakir, etnik, dinsel farklılıklar- bir arada yaşama oranlarını iyice düşürdüğü söylenebilir. Bu anlamda, topluluğun, emeğin ve sermayenin yersizleşmesinden bahsedilebilir (Beck,2000: 102-103). Ortadoğu bölgesi, geleneksel bağların devrimlerle kesintiye uğratılmadığı en azından halkın koparılmadığı bir yerdir. Bu nedenle kendi değerlerini yerinden edecek her türlü reform, modernleşme hamlesi yapılacak değişimlere karşı menfi bir kolektif tepki üreterek, küresel güçlere karşı tepkiselliği artırmaktadır. Daha çok kural, daha çok kuralsızlık ile küreselleşme tezatlarını en fazla belli ettiği dikotomiye gündeme getirir. Ekonomik, teknolojik ve politik gelişmelerle birlikte küreselleşme süreçlerinin yaşamın pek çok alanında bir standartlaşma, bir kural seti yarattığı söylenebilir. Türkiye'nin AB'ye uyum süreci, bu kurallar seti ya da standardizasyonun somut bir örneği olarak da görülebilir (Bülbul,2009: 16).

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda klasik sömürgecilik etkisini yitirip, sömürülen ülkeler birer ikiye bağimsızlıklarını kazanırken, Avrupalı sömürücülerin gücü azaldı. Ortaya ABD VE SSCB gibi yeni süper güçler çıktı. Süper güçler, kendi ideolojileri, kendi ulusal güvenlikleri, kendi ekonomileri, kendi askeri ve stratejik çıkarları için engel tanımamaktadırlar. Kuralları herhangi bir müeyyide korkusu olmaksızın kırabilmektedirler. SSCB, Afganistan'ı işgali üzerine, ABD de, Grenada'yı işgali üzerine söylenenleri duymadılar bile, yazılanları

görmediler bile. Öte yandan bir başka devlet kurallara aykırı hareket ederse, hemen cezalandırılmaktadır (Hüseyin,1990: 42).

Yakın tarihten yine kuralları koyanların kurallara uymadığına dair bir misal daha verebiliriz. ABD, emsali görülmemiş biçimde gönüllüler koalisyonu ile Irak'a girebilmektedir. ABD, Güvenlik Konseyi'nden, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşmasına uymadığı takdirde, bu kez, "benzer görüşteki ülkeler koalisyonu" ile İran'ı cezalandırmayı planlamaktadır (Bülül,2009: 16). Sanki kuralları koyanlar, kurallara uymakla yükümlü değillermiş gibi bir önyargı Doğu ve Güney'deki ülkelerinde yerleşmiştir. "Ya bizdensin ya da bize karşı" söylemini daha çok içermektedir. Örneğin ABD eski başkanlarından Bush'un neo-con politik söylemi bunu en iyi yansıtanlardan birisidir. Keza Ortadoğu'da Filistin'e ait topraklarda her türlü abluka ve çevirme uygulanırken, uluslararası sular da Türkiye'nin uyuşundaki vatandaşları öldüren İsrail hiçbir şekilde kurallara uymaya davet edilmemektedir. O zaman Ortadoğu'da dâhil olmak üzere 'Batı dışı toplumlarda kurallar ve ilgili süreçler kimin lehine işletilmektedir?' sorusunu akla getirmektedir. Küreselleşmenin sanıldığı gibi serbest olmadığı belli odaklarca yönlendirildiği kalıp yargısı Ortadoğu'da hakim olmaktadır ve Batı'ya karşı tepkileri pekiştirmektedir. Demokrasi, insan hakları ve inançlara saygı gibi kavramlara inanmayan toplulukların sayısı giderek artmaktadır. ABD, Mısır ordusu üzerinden Hüsnü Mübarek'in yasalara göre yargılanması başlığı altında sağ kalmasını sağlarken, Libya lideri Kaddafi'nin öldürülmesine sessiz kalarak çifte standart uygulamıştır. Ya da petrol ve doğal gaz kaynakları güçlü olmayan Suriye'nin üzerine Libya meselesinde olduğu gibi ağırlığını vermemesi bir başka çifte standart göstergesidir. Yeni yönetimleri kurallara saygılı olmaya değil, eski devrik liderlerde olduğu üzere güçlü olanın hukukunu ve fırsatçılığını alışkanlık haline getirecek uygulamalara kapı aralamaktadır.

Daha çok hızlanma, daha çok geride kalma; küreselleşme ile birlikte, geleneksellikten modernliğe geçişte yaşanan benzer biçimde, hayatın pek çok alanında hızlı dönüşümler yaşanmaktadır. Özellikle, gündelik yaşamda, hızlı teknolojik gelişmelerin yarattığı etkiler, aynı ailede yaşıyor bile olsalar, bu bilgiye sahip olanlar ve olmayanlar arasında, önceki dönemlerde belki yüzyılda bile görülmeyecek farklılıklar yaratmaktadır. İkinci olarak toplumların birbiriyle etkileşimlerini sağlayan mekanizma ve teknolojiler, sözkonusu unsurları herkesin yararına kullanmaya yönelik

müşterek siyasi irademizden daha hızlı gelişmiş gibi görünmektedir. Bu ortam, kimlik temelli politikaların oluşması için uygun bir zemin hazırlamaktadır ki bu süreç, toplumlar arasında şiddetli gerilimlere yol açmakta ve düşmanca ilişkileri tetiklemektedir. Somut bir örnek vermek gerekirse, Mısır'da siyasi partiler, sivil toplum örgütleri bilgisayar ve internet teknolojilerini (sosyal medya, facebook, twitter vs) kullanarak Tahrir meydanını hiçbir zaman boş bırakmadılar ve örgütlenmelerin bir kısmı sosyal medya menşeli idi ve meydanlara dökülmek için nedenler, kimlikler internet ortamında oluştu. Bu ortamı kimin örgütlediği tartışmaları devam etse de bu internet teknolojilerini kullananların nasıl bir güce ulaştığını en iyi Ortadoğu halk devrimlerinde görmek mümkündür.

Ortadoğu'da küreselleşme bütün çelişkilerinin adeta uygulama sahası olmuştur. Dünyadaki bölünmelere sebep olan adaletsiz ve eşitsizlik yaratıp çelişki barındıran unsurların ihmali sürmesi durumunda nelerle karşılaşabileceğimizi en iyi Ortadoğu'daki ayaklanmalar göstermiştir. Küresel bağlamda halk ayaklanmaları Batılı politikaların insan faktörünü ne kadar ihmal ederek hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin getirdiği bazı eğilimler tarafından halkların tehdit edildiği daha iyi anlaşılmıştır. İlerlemecilik, laiklik, az gelişmiş ülkelerin modernizasyon mitosları Ortadoğu'daki insanları hayal kırıklığına uğratmıştır. Örneğin, az gelişmiş ülkelerin nasıl bu durumdan kurtulacaklarının reçeteleri dağıtılırken az gelişmişlik ve kalkınma gibi kavramlara niye ihtiyaç duyulduğu unutturularak gündeme gelmektedir: Bugünkü az gelişmişlik ülkelerin bir gün, merkezdeki gelişmiş kapitalist ülkelerin ulaştıkları düzeye ulaşacakları kavramı doğrusal bir gelişmenin varlığı düşüncesine dayandırılmıştır. Oysa Fikret Başkaya'nın yerinde tespitiyle "az gelişmişlik, başlangıçta bu bölgelerin yağmalanması, talan edilmesiyle ortaya çıkmıştır" (Başkaya,2001: 54). Ortadoğu ülkelerinin modernleşme serüveni ve hevesi maceracı liderlerin Batı'ya karşı güçlenmek için seçtikleri bir yoldu. Ancak, endüstrileşme kendi dinamikleri üzerine kurulduğunda bir mana ifade etmektedir. Batı'dan bu anlamda bağımsızlaşamayan ve giderek bağımlılığı artan Kuzey Afrikalı ve Körfez Bölgesi liderleri, ithal ikamecilik ve lüks tüketim, yurt dışı eğitim(i) benzeri yollardan her yıl milyonlarca doları yerli işbirlikçi elitler üzerinden Batı'ya aktarmaktadır.

“Sosyal, siyasi ve iktisadi açıdan bakıldığında, Batı küreselleşmeyi hem yönlendirmekte hem de görünüşte küreselleşmenin getirdiği bazı eğilimler tarafından tehdit edilmektedir. Çokuluslu politik ve ekonomik kurumlardaki oransız nüfuzları da dahil olmak üzere, Batılı güçler, dünyada ezici bir siyasi iktisadi ve askeri güce sahiptirler. Geçirgen sınırlar, fakir ülkelere zengin ülkelere doğru artmakta olan nüfus akışları, uyum sağlamamış göçmen toplulukları, ekonomik, çevresel, sağlıkla ilgili ve hatta fiziksel güvenlik faktörlerinin sınırları aşan etkileri, hem toplumların karşılıklı bağımlılığını hem de aralarında açılan mesafeyi ortaya koymaktadır.” (Yüksek Düzeyli Grup Raporu,2006).

Batı Zihinsel Esaretine Karşın İslam Dini ve İslami Düşüncenin Etkisi

Batı zihinsel esaretine karşın İslam dini ve etrafında oluşan akımların bıraktığı İslami düşüncenin etkisi Ortadoğu'daki halk hareketlerinin temelinde yakın ve uzak geçmişin izlerini de bir etken olarak kabul etmekteyiz. Bilgi ile toplum etkileşerek, insan zihnini bilişsel haritasını ve zihniyetini, alışkanlıklarını oluşturmaktadır. Ortadoğu'nun da asıl rengini veren unsur din ve din etrafında meydana gelen hareketler ile bu hareketlerin oluşmasını sağlayan dini içerikli düşünme ve anlam vermelerdir. Din ve siyaset kurumları Ortadoğu coğrafyasında birbirinden hiç ayrılmayan kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel saikleri de İslam dininin özü diyebileceğimiz *Kur'an*'dan hareketle oluşturulmaktadır ve meşruiyet kazanmaktadır. Örneğin “mülk sahibi olan sadece Allah'tır; kanunları koyan sadece Allah'tır; hükmeden sadece Allah'tır gibi temel prensiplerden hareket eden İslam'ın, ekonomi, hukuk, siyaset alanında da söz sahibidir” (Garaudy,1995: 63).

Bir başka misal ise *Kur'an*'ı referans alarak yazılan literatürden verilebilir. Konumuz gereği derinlemesine girmeyeceğimiz İslam düşüncesini ve hareketini konu alan kitaplardan birisi olan İslam Davası'ndan verilebilir. Cezayir'li düşünür ve aksiyon adamı Malik Bin Nebi'nin kitabındaki ara başlıklar ve onlarla eşleştirdiği *Kur'an*'dan ayetler halk hareketlerine öncülük eden lider kadroların ve takipçilerinin İslam dininden yalnızca bir dua kitabı olarak beslenmediklerini gösterir niteliktedir: “Bir toplum kendi içindekini değiştirmedikçe, kuşkusuz, Allah da o toplumun bulunduğu durumu değiştirecek değildir” Ra'd/11(İslami hareket ve uyanış); “o günleri insanlar arasında çevirip devrederiz” Al-i İmran/140 (Devirsellik); “Müminleri zafere ulaştırmak üzerimizdeki bir haktır”

Rum,47 (Devrimci Cezayir halkına armağan); “Zalim krallar bir ülkeye girdiklerinde, orayı ifsad ederler, şerefli insanların düşük kırlarlar. Bunlar işte böyle yaparlar.” Neml/34 (Dış faktörler: sömürgecilik); “Ve işte bu, benim dosdoğru yolumdur, onu izleyin. Sakın, sizi O’nun yolundan saptıran yolları izlemeyin.” En’am/153 (Yeni Yollar); “Onlar tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah en iyi tuzak kurandır” Al-i İmran/54 (Batı dünyasının kaosu); “Ne sizin ne de Kitap Ehli’nin kuruntularıyla olmaz” (Nisa,123); (İslam dünyasının öncülleri) (Nebi,1990: 7-17,39,105-117,141-165). İslam düşüncenin temsilcileri, Kur’an ayetleri ile yeni karşılaşmakta olduğumuz sorunlar arasında eşleştirmeler yoluyla Kur’an’ın hayata müdahil olmasını sağlamaktadır. Yukarıda misali verilen kitap ve benzerleri marifetiyle Ortadoğu bölgesi halkları, sürekli dışarıdan ve içeriden gelen tehlikelere karşı diri tutulmakta; Kur’an’i mesajın düşünce ve eylem bütünlüğü içindeki ödev ve sorumlulukları hatırlatılmakta; halklar ne yapmaları yönünde bilgilendirilmekte ve kendi hallerine bırakılmamaktadır. Kolayca anlaşılacağı üzere, Ortadoğu coğrafyasında Kur’an’ın kaynaklık ettiği İslam düşüncesi, iman ile siyaseti ikiz kardeş haline getirmiştir. Zaten, İslam’da din ile devlet ayrışması bulunmamaktadır. Otorite tektir ve Allah’ı temsil eder. Bu haliyle Batı’lı siyasal yapılardan da ayrılmaktadır (Lewis,1997: 8-9).

Batı ve Müslüman toplumları arasında bir diğer ayrışma, Batı uygarlığının beş yüz önceki geleneksel-dinsel çizgiden ayrılmasıyla başlayan süreçte kendini göstermektedir. Aydınlanmanın temel iki dayanağı olan ilerleme ve laiklik arasında zorunlu bir bağ olduğu inancı, İslam ile Batılı değerlerin uzlaşmaz olduğu varsayımını otomatik olarak çağrıştırmıştır. Batı-Müslüman toplum uzlaşmazlığını besleyen kaynaklar meşruiyetini Kur’an ve Kur’an’dan hareket eden İslami düşünce ile eylemlerden almaktadır.

20. yüzyılda Ortadoğu İslami düşüncenin yeniden canlandığı ve savunulduğu merkezlerden biri olmuştur. Özellikle modernleşmeci çizgide yer alan milliyetçilik ve komünizm ideolojileri halkı tatmin etmekten uzak kalması, İslami düşüncenin önünü açmıştır. Ortadoğu bölgesi halkının ekonomik adaletsizlikten, siyasi çatışmalardan ve ahlaki yozlaşmadan canı yanan insanlar çareyi İslamiyet’te aramaya başlamışlardır (Hüseyin,1990:121). Ne var ki, ortada görülür bir İslami liderlik mevcut değildi. Örneğin Mısır’da, Ulemanın altın çağları, Fransız işgalleriyle son bulduktan sonra, İslami liderliğin siyasi ve kültürel

hakimiyeti yavaş yavaş azalmıştı. Böylelikle diğer düşünme tarzlarına - ithal siyasi ideoloji ya da İslami düşünceye yabancı tarzlara- yer açıldı. Ulemanın gücünün en büyük parçaları yeni yönetici sınıfa yontuldu ve daha kesin darbeler de Nasır gibi Arap liderlerince vuruldu. Ulema sonuç olarak idari ehliyetini ve yöneticiler ve tebaa arasındaki arabulucu rolünün çoğunu yitirdi (Scheben,2004: 94).

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden sonra günümüze kadarki bölümde *Hasan El-Benna, Seyyid Kutub, Ayetullah Humeyni, Ali Şeriatî, M. Hüseyin Fadlallah* ve ismini sayamadığımız entelektüel ve geleneksel eğitim almış düşünürler İslami bilgiyi sömürgeciliğe, yeni bir İslami düzen fikrine uyarlayıp işleyerek, Müslümanlar arasında büyük yankı yaptılar. Ortadoğu'da sürdürülen ve Batı'nın empoze ettiklerine karşı tavır almış bulunan halk devrimlerinin karakteristiklerini anlamakla mümkün olacaktır. Ortadoğu'da despotik rejimlerle ve liderlerle uzun bir mücadeleye girmiş ve günümüzde de halk desteği ile Ortadoğu kapsamındaki Kuzey Afrika'nın geleceğinde söz sahibi olması beklenen partilerin düşünsel arka planını da belirleyen yukarıda andığımız isimler olmuştur. Bu isimleri ortak yanları ise "İslami Düzen" düşüncesidir.

Özellikle Hasan El-Benna ve Seyyid Kutub bu hareketin çekirdek kadrosunda bulunduğu Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslim) Osmanlı hilafet kurumunun bıraktığı boşluğu doldurmak için, İslami gerçekliğe açık olarak kurulan ilk dinamik İslam okuludur. İslam dünyasının kapısı da bu dönemde tamamen Batı'ya açılmıştı. Bu yüzden Batı'dan İslam dünyasına giren kelime ve kavramların tümü, Müslüman insanın vicdanında bir çatışma yarattığı için, İslam dünyasında Batı karşısında geri kalmışlıktan ve yenilmişlikten kaynaklanan psikolojik eziklik öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, İslami gerçekçilik kendini savunamaz duruma gelmişti. İslami gerçekliği kültür köklerinden koparmaya çalışan bir takım düşünce akımları (Selame Musa, Kasım Emin, Lutfi Es- Seyyid) ortaya çıkmıştı. Öte yandan İslam dünyasının tamamen çökmesini engellemek için doğrusuna ve yanlına bakmaksızın kendince denge noktaları seçmiş ve Batı kültürü ile İslam kültürünü uzlaştırmak isteyenler akımlar (Abduh, Reşid Rıza) vardı. O dönemde İslam'ı düşünce, duygu ve yönetim biçiminde önemli bir referans sistemi olarak alan ve İslam'ı yeniden yaşanılır bir hayat biçimi olarak teklif eden başka bir hareket yoktu. Bunun için İhvan-ı Müslimin hareketi, hareketçi İslami gerçekçilik konusunda çatışma ortamına ilk giren ve bu yönde İslami bir okul

açabilen yegane hareket idi (Fadlallah,2000: 244-245). Baskıcı güçlere karşı mücadelesiyle ‘ilk’lerden olması ve İslami düşüncenin Müslüman Ortadoğu coğrafyasındaki halklar üzerindeki tesirini göstermesi ve ayrıca arkasından gelen hareketlere de öncülük etmesi açısından İhvan-ı Müslim hareketinden kısaca bahsetmekle yetineceğiz.

İhvan Hareketi’nin kurucusu Hasan El Benna, reformizm ve entellektüalizm girdabındaki Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi isimlerin Avrupalı etkilerinden kaçınmaya çalışmıştır. Zamanın Müslümanlarının, öncelikle de gençlerin çürümüşlüğünden, seviye düşüklüğünden ve siyasal, ekonomik ve kültürel olarak egemen yabancılara bağımlılığından derinden etkilenmişti. Müslüman Kardeşler’i, kalplerin ve beyinlerin eğitimine ve düzeltilmesine dönük bir hareket olarak başlattı. Gündüz çocukları, gece de aileleri eğitti. Hareket kısa sürede büyüdü ve ülkenin birçok kesimine yayıldı. Kısa sürede, toplumun ve hükümetin İslami bir reformdan geçirilmesini talep eden siyasi bir boyut kazandı. Dönemin rejimlerini (Nasır örneğinde olduğu gibi) retoriğindeki İslami süslere rağmen, laik ve resmi bulurken, fikirlerini de milliyetçi ve sosyalist buluyordu. Müslüman Kardeşler’in ilk orijinal amaçları kalplerde ve akıllarda reform yapmak, Müslümanları gerçek dine yöneltmek ve Avrupa egemenliğinin yönetimindeki çürümüş arzu ve hareketlerden uzaklaştırmaktı. İhvanın mesajı esas olarak İslami düzenin kurulması ile ilgili olmakla birlikte, İslam Devleti bu düzende ana unsurdur. Bu durum ileride geliştirilecek ve Müslüman Kardeşler’in bugüne kadar gelen sloganı olacak şu sözde açıkça ortaya konmuştur “Gayemiz Allah, yasamız Kuran, önderimiz Peygamber’dir; yolumuz mücadeledir; Allah uğruna ölmek en yüksek arzumuzdur”. El Benna mesajını açıkça “İslami” bir mesaj olarak betimliyordu (Ayubi,1993: 149).

El-Benna, farklı kesimlerin çıkarlarını gözettiği gerekçesiyle ve ümmetin siyasi yapısını parçalayan ve çürüten farklı kesimlere ait çıkarları temsil ettiği gerekçesiyle siyasi parti fikrine karşı çıkmıştır. Hareketin erken siyasileşmesi bu amacı erdemli bir cemaat ve İslami siyasi düzen bağlamının içine yerleştirmiştir; İslami davranışları ve ibadet vazifelerini yerine getirmeyi mümkün kılacak imkan ve koşulların sağlanmasını ve desteklenmesini gerektiren davranış ya da eylem içeren yükümlülük gerektirir. Toplumsal adaletin Kur’an’da belirlendiği şekilde idamesini gerektirir. Marksizm ve materyalizmi kınamışlar, kapitalizmi riba’ya (tefecilik) dayalı bir sistem olarak görmüşlerdir. Adalet ve mülk Allah’a

da aittir ve yalnızca onun adına yönetenlerce, Halife ya da bir İslami düzende onun dengi olanlarca kullanılabilirler. Özel mülkiyet yalnızca toplumsal bir işlev yerine getirdiği zaman meşrulaştırılabilir. Sosyalizm kavramını kullanmadan, sosyal adalet ve mülkiyet kavramını korumuşlardır (Zubaida,1994: 93-94). Hasan El Benna ile görüşmüş Müslüman aydınlar şu hususta birleşmektedir: “El-Benna’nın kendine özgü bir gücü var. O da, Kur’an ayetlerinin onun tarafından tekrarlanması halinde derhal yaşayan emir ve prensipler haline geçmesi ve duyanları karşı konulmaz bir aksiyon arzusu içine çekmesidir (...) örneğin sohbetlerinde Akli Allah’tan bahsetmez; onun yerine Allah dileğini yapan, kullarına rahmet ve azabıyla kendini gösteren Allah’tan bahsediyordu” (Nebi,1990: 159-161). El Benna grubunun siyasi örgütlenmeleri ve faaliyetleri asıl olarak Mısır’da idi. Ama Müslüman Kardeşler’in örgütleri özellikle Suriye, Ürdün son dönemde Körfez ülkeleri ile Tunus (R.Gannuşi Hizb ül Nahda) olmak üzere diğer Arap ülkelerinde de kurulmuştur. Hatta hareketin İran’lı versiyonu Fedaiyan-ı İslam 1978-79 İslam Devrimi sırasında etkin olmuştur (İnayet,2008: 149).

İhvan Hareketinin El Benna sonrası gittiği yön ve karşılaştıkları sorunları aşmada diğer önemli temsilcisi Seyyid Kutub olmuştur. Kur’an üzerine oldukça orijinal bir yorumda dahil olmak üzere birçok kitap yazdı. “Ma’alim fil tarik” (Yoldaki İşaretler) son kitaplarından biridir. Bu kitap sonradan çıkan birçok radikal düşüncenin fikri temellerini içerir. *Yoldaki İşaretler* kitabı üzerinden Seyyid Kutub’un sonraki kuşaklar üzerinde etkili olan düşüncelerini anlamaya çalışmamız kolaylaşacaktır. Kutub’a göre, Muhammed Peygamber ve takipçileri kendilerini çevreleyen cahili (inançsız, barbar) toplumdan ayrılarak müminlerin çekirdeğini yani ilk İslam kuşağını oluşturdular. Böylece katlandıkları zulüm dalgalarına rağmen inanç ve sayıca güçlendiler. Peygamber ve yakın çevresinin ölümünden sonra insanın insan tarafından yönetildiği çürümüş bir hanedan yönetimine dönüştü. Cahiliye geri geldi ve bugüne kadar egemen oldu. İnsanların şimdiki vazifesi bu ilk İslam kuşağının ayak izlerini takip etmektir. Allah’ın hakimiyeti tüm dünyada egemen olunca sona erecek olan bir cihad açılmalıdır. Kutub, Batı uygarlığının maddi zenginlik sağlamada başarılı olmakla birlikte manevi iflasla nedeniyle bir kriz noktasına geldiğini ve komünizmin, tiranlık ve çürümenin kılıfı olduğunu kanıtladığı için bir çözüm olmadığını savunur. Yalnızca İslam, Batı’nın maddi başarılarını sürdürebilir. Ama Allah’ın hakimiyeti altında ve iyi bir toplumda İslam bir toplumsal doktrin değildir; onun amacı

toplumsal adalet veya özgürlük ya da herhangi bir ideolojik fikir değildir. İslami öncünün tek amacı, bu inancı müminlerin akıl ve gönüllerine ekmektir. Bu inancın bir parçası Allah'ın hakimiyetini kurmaktır, dolayısıyla zorunlu siyasi bir projeye sahiptir: İnsan hakimiyetini yıkmak ve cahiliye devletine son vermek. Cihad, bu nedenle, inancın içsel bir ögesidir. Kutub, yaşadığı ülke Mısır gibi sözde İslam ülkesidir, gerçekten İslam ülkeleri değildir. Bu yolla, Mısır'ın cahiliye aleminin bir parçası olduklarını ima eder. Bir başka ifade ile modern ulus-devlet ve modern siyasi ideolojilerin siyasi üslubunun, inanca dayalı bir evrenselci proje lehine açıkça reddedilmesi anlamına gelir. Bu sonuçlar çeşitli derecelerde 1970 ve 80'lerin radikal grupları tarafından açığa çıkarılmıştır (Zubaida,1994: 97-99).

Makalenin sınırlılıkları içinde yalnızca kurucu ve ilk olma özelliğine yaslanarak yer verdiğimiz iki isim dışında geçmiş, yakın geçmiş ve günümüzde çok sayıda ulema ve entelektüelin karşısındaki laik ve Batılı eğitim almış liderlere karşın verdikleri mücadele ile tanındılar ve halklarının isyan ruhunu kor halde tutmayı başardılar. Yaşadıkları dönemde, İslami düşüncenin halkla irtibatı yüksek bu isimleri, Batı ile mücadelelerinde Kur'an ve Muhammet Peygamberde tecessüm eden biri kitaba diğeri hayata dayalı iki kaynak temelinde yükselmiş ve şekillenmiştir. Yarattıkları devrimsel düşünsel iklim ve eylem biçimine halkı çekebilmişlerdir. Ürettikleri düşüncelerle yaşadıkları ülke sınırlarının ötesinde Ortadoğu'da yaşayan toplumların hafızalarında yer etmişlerdir. Hatta geleneksel halk kesimlerini Humeyni ve entelektüel kesimler ile gençleri Ali Şeriatî'nin etkisi altına aldığı vasatta İran İslam Devriminin gerçekleşmesi, düşünce ve aksiyonu iç içe yaşayan Ortadoğu'daki halklar için devrim potansiyellerini sürekli taze tutmuştur.

Siyasal Katılım Yollarının Kapalı Oluşunun Halk Katmanları Üzerindeki Etkisi

Ortadoğu'da devrim ve halkın tepkiselliğini artıran unsurların başında toplumsal yapı ile uyumlu olmayan hükümetler ve onlarla özdeşleşmiş liderler sorunudur. Modernleşme politikalarını takip eden bu kadrolar modernliğin Batı'daki formları olan demokratik ortam ve onun doğal ürünü olan muhalefete tahammül edememektedirler. Oysa halkın heyecan ve arzularına cevap vermeyen yönetimlerin her zaman alternatifi olmalıdır ve bu sayede halk kitlelerinin talepleri siyasi sistem içinde

temsil edilebilmelidir. Sistemin kendini yenileyerek ve doğal mecraında kalabilmesin de başka yolu bulunmamaktadır. Aksi takdirde toplumsal yapı da kendini gösterecek her hoşnutsuzluk zaman içerisinde diğer toplumsal dinamiklerle birleşerek bambaşka bir yola girebilir; sosyal grupların zihinlerine ve davranış biçimlerine hakim olan tecrit, yabancılaşma, güvensizlik, içeriden ya da dışarıdan kaynaklanan aşağılanma (Kudüs'ün halen çözüm bekleyen statüsü, Batı'nın İslam'ı göz hapsine alma vs), anlamsızlık ve güçsüzlük eğilimi çok farklı biçimlerde tepki vermeye itmektedir (Özkul,1997: 11).

Orta Doğu'nun siyasi sistemleri yukarıda toplumsal yapıdan uzaklaşmaları hızlandıran tecrit edilme, her türlü katılımdan mahrum bırakılmasıyla gelen güçsüzlük duygusu, siyasal yapıya güvenmeme ve katılımcılık yolunun tıkalı oluşundan büyük rahatsızlık duymaktadır. Ortadoğu'daki politik sistemlerin tamamı merkezîyetçi bir hüviyet kazanmıştır. Otorite, tek bir kişinin elinde toplanmıştır. Bu kişinin askeri diktatör, bir kral veya siyasetçi olması durumunda farklılığa sebebiyet vermektedir. Siyasi katılımcılık, vatandaşların tek başlarına hükümetin kararlarını etkileyebilecek tarzda faaliyette bulunabilmesidir. Tartışma yoktur, izlenen siyaseti vatandaşların arzuları doğrultusunda yeniden biçimlendirmek yoktur. Bir başka deyişle monarşilerde, askeri diktatörlüklerde ve tek parti yönetimlerinde, gerçek manada siyasi katılım mevcut değildir. Politik şiddet, politik katılımın yerini alır. Devlete gelince; gücünü kullanarak muhaliflerini bastırmağa çalışır. Devlet terörize edilerek yukarıdan, siyasi katılımcılıktan yoksun bırakılmış insanların şiddet eylemleri ise aşağıdan bastırır durur. Yer altına kayan eylemler, geniş halk yığınları tarafından büyük destek görür. Bazı ülkelerde siyasetçiler veya askeri yöneticiler tek partili bir sistem kurarlar. Suriye'de ve Irak'ta durum böyledir. Irak'ta Baas partisi, ülkeyi yönetenlerin ideolojisinin temsilcisidir. Muhaliflerin tamamı yok edilmiştir. Polisin, istihbarat servisinin ve ordunun vatandaşa karşı kullanılmasına bir sınırlama getirilmiş değildir. İktidarın muhaliflerinin yargılanmadan hapisanelerde çürütülmesi, işkenceye maruz bırakılması, gerektiğinde öldürülmesi sıradan olaylardandır. Adı muhalife çıkmış olanlar yaşayabilmek için ya ülke içinde sürekli olarak gizlenmekte, ya bir yolunu bulup dışarı kaçmaktadırlar. Mutlak gücü elinde bulunduranlar, son derece inanmış olarak “Ben devletim” demektedirler. Sonuçta siyasi sadakat, siyasi bir mesele olmaktan çıkıp, şahsi bir mesele haline gelmektedir. Yöneticiye sadakatte kusur edenler, devlete ihanet ediyor

olarak nitelendirilmektedirler. Devlet, hükümdarla bir tutulmakta, hükümete karşı tavır almak, devlete karşı tavır almak olarak nitelendirilmektedirler. Bir kimsenin devletine sadık ama yönetimin aleyhine olabileceği kabul edilmemektedir (Hüseyin,1990: 30-34).

Ortadoğu ülkelerinde politik şiddet, yönetici kesime sesinin duyurabilmenin, kendini ifade edebilmenin neredeyse tek yoludur. Şikâyetlerin gündeme getirilebileceği kanallar içermeyen siyasal sistemlerde, çoğu zaman durumun düzeltilmesi için şiddet kullanımını savunan politik ve militan gruplar ortaya çıkmaktadır. Bölgeyi yakından tanıyan Asaf Hüseyin'in Ortadoğu'daki halk ayaklanmalarına kadar durmayan şiddeti katılım sorunuyla ilişkilendirmektedir.

Ortadoğu'daki Müslüman ülkelerdeki siyasi çoğulculuk sorunu, Müslüman ve Batılı toplumlar arasındaki kutuplaşmaya ve bu ilişkilerde aşırılığın artmasına yol açmıştır. İslam dünyasında politik hareketlerin bastırılmasına sessiz kalmak suretiyle Batı kendini hedef haline getirmektedir. "Siyasi açıdan bakıldığında, evrensel insan haklar ve demokratik yönetim ilkelerinin bazı güçlü usuller tarafından yalnızca kendi çıkarlarına uygun düştüğü zaman gayretle savunulduğu yönünde giderek yaygınlaşan bir izlenim vardır ki bu, söz konusu ilkeleri ortaya koymak, geliştirmek ve savunmakla görevli çok uluslu kuruluşların meşruiyetine zarar veren seçici bir yaklaşımdır" (Yüksek Düzeyli Grup Raporu,2006). Batı'nın demokrasi getirmek için uğraş verdiği Irak coğrafyasına karşın Ortadoğu'daki halk ayaklanmalarının yaşandığı yerlerdeki siyasal yapı değişimiyle ilintili çekimserliği nasıl açıklanabilir? Asaf Hüseyin bu konu ile ilgili önceki yıllarda -doksanlı yıllarda- getirdiği açıklama ve genel tespiti ise şöyledir:

"Süper güçler, kendi aralarındaki güç dengesini korumak için uluslararası düzenin kurallarını birlikte tesis etmeyi amaçlamışlardır. Sömüren-sömürülen ilişkisinin yerini süper güç-mahmi devlet ilişkisi almıştır. Mahmi devletlerde yerel yöneticiler sanki süper güçlerin adamları gibi hareket ederler. Bu yöneticiler ya süper güçlerin desteğiyle, ya da "Buyur bu makam senindir" demeleri suretiyle iş başına gelmişlerdir. Bir süper gücün mahmi devlet alanı ne kadar fazla olursa, nüfuz alanı o kadar geniş olmaktadır. Süper gücün hamisi durumunda olduğu devletin işlerine dolaylı veya dolaysız olarak müdahalesi, mahmi devletin siyasi, iktisadi, askeri veya stratejik açıdan arz ettiği öneme bağlı olmaktadır" (Hüseyin,1990: 43).

Ortadoğu'daki olumsuz tablonun dağılmasında İslami hareketlerden farklı çıkış yolları arayanlarda olmuştur. Adaletsizliklerle mücadele etmek ve İslam'ın kamu hayatındaki rolünü göstermek için Cezayir'de FİS (İslami Selamet Partisi), Mısır ve Ürdün'de Müslüman Kardeşler, Tunus'ta Hizb ül Nahda (Yeniden Doğuş Partisi) oyunun kurallarını kabul ederek siyasal katılımı bir seçenek olarak bünyelerinde olgunlaştırma yoluna gitmişler; İslam'ın ve demokrasinin ölçülerini uzlaştırmışlardır.

Diğer bir kritik bağlamda, Orta Doğu, refah ve güç için gerekli olan hayati bir enerji kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş güçleri bölgenin stratejik ve kaynaklar açısından zengin ülkeleri üzerinde nüfuz kazanma yarışına girmişler; çoğu zaman askeri ve politik müdahaleler şeklini alan bu nüfuz sözkonusu ülkelerin gelişmesini engellenmesine yol açmış ve sonunda etkileri güçlü devletler üzerinde bugün bile hissedilen bir geri tepmeye neden olmuştur. Bu olaylardan biri gerçekleşen İran Devrimi olmuş, bunun sonrasında, bir ülkenin politik gelişimine yapılan dış müdahalenin sınırları ve tehlikeleri açıkça ortaya çıkmıştır. Batılı ve Müslüman toplumlar arasındaki ilişkiler değerlendirilirken, İslamcı faaliyetlerin toplumda her zaman İslamcı militanlığı doğurduğu ve İslamcı militanlığın da otomatik olarak Batı ile şiddet çatışmalarına neden olduğu düşüncesi Ortadoğu'da demokratik yapının geliştirilmesinin önündeki güçlü engellerden bir diğeri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam dünyasındaki politik hareketlerin bastırılması, şiddet tezahürlerinin nedenleri arasındadır. Tarih boyunca ve birçok ülkede görüldüğü üzere, siyasi baskı ve despotik yapıların ayakta tutulmaya çalışılması şiddet içeren direncin güçlenmesine zemin hazırlamaktadır. Ortadoğu halk isyanlarında, uzun müddet sessiz yığınların politik tercihleri ve muhalefeti yok edilerek demokratik yollar kapatıldığından halk katmanları isyana adeta teşvik edilmiştir.

Bu durum, yirminci yüzyıl boyunca, Müslüman'ın demokrasiye bakışı ret ile sınırlı kabul arasında kolan vurmuştur. İslamcı hareketlerin bir kısım liderleri, Batı usulü laik demokrasiye ve parlamentolu hükümet sistemine karşı uzun süre çıkmışlardır (Esposito,1994: 69-70). İslami Hareketler, en fazla demokrasi ile teması günümüzde kurmaktadır. İslamcı düşünce zaman içinde, reel politik ortamla yüzleşerek demokrasiyi içselleştirmekte ve demokratik unsurları ideolojisine katmaktadır. Ancak, bir Batılı demokrasi değil, bir İslam demokrasisi (teo-demokrasi ya da tanrısal

demokrasi, bürokrasi gibi kavramlarla) geliştirilmektedir. İslamcı düşüncenin beslendiği kaynaklar varolduğu müddetçe Batılı bir demokrasinin birebir Ortadoğu toplumlarında uygulanamayacağını söylemek kehanet değildir. Çağımızda İslami hareketlerin dinamiklerini, demokrasiyi kullanmalarını ve demokrasiye ve siyasal katılıma bakışlarını anlamak, bu hareketlerin düşünce, ideoloji ve girişimlerinin içeriğine eğilmeyi ve daha fazla tahlili gerektirmektedir.

Sonuç Yerine

Ortadoğu'daki hareketlerin tek bir değişkene indirgeyerek açıklama zorluğu ortadadır. İnsan faktörünün devreye girdiği her yerde farklı küresel, tarihsel, düşünsel, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi değişkenleri de tahlile dahil etmek gerekmektedir. Fakat Ortadoğu'daki halkın yönetenlerle doğrudan karşı karşıya kalması ve yığılan sorunlarını çözmek için kendilerini anlayacak yönetimleri iktidara getirme çabası eskidir; ancak bu girişimleri, halk adına, siyasi partiler, kanaat önderleri, gizli yer altı örgütleri, genç subaylar tarzı yapılar yerine bu sefer kendisinin hesabı doğrudan görmek istemesi yenidir. Ortadoğu'da ki devrilmeden önce ki yönetimlerin en büyük tehlike olarak gördükleri ve bu uğurda muhalefet bile bırakmadıkları Ortadoğu ülkelerinde en büyük muhalefet halk sokağa çıkmış ve taleplerini görmek istemeyen dünya devletlerine doğrudan iletmeyi başarmıştır. Bu hal, en az 1979'daki İran İslam Devrimi kadar Batılı devletleri şoka soktuğu açıktır. Batılı devletler, uzun bir süre tehlikeli olarak sınıflandırdıkları grupların iktidara gelmemeleri için yardım ettikleri, hükümetler sonrası yeni dönemde tehlikeli gruplar içerisinde yeni ittifaklar çıkarmak zorunda kalacaklardır. Bugün, belki de unutulmaması gereken en yeni bilgimiz; küreselleşmenin karmaşık bir süreçte yeniden üretildiği ancak bu yeniden üretimde eskisinden farklı olarak irili-ufaklı aktörlerin figüran olarak değil aktör olarak başrol aldığı bir dünyayı birlikte temaşa ediyor olmamızdır. Bu yeni süreci küreyi dengede tutan uluslararası aktörler farklı ağırlıklarıyla dahil olmaktadır; kimisi klasikleştiği üzere askeri ve ekonomi (ABD ve Avrupa) kimisi de tarihi ve kültürel (Türkiye, Filistin) ağırlıklarından dolayı Ortadoğu'nun sosyo-ekonomik ve siyasal seyrini etkilemektedir. Yeni dönemde Batılılar, Arap baharının gerçekleştiği ülkelerdeki sağ, sol, liberal ve İslamcı tüm çevrelerin hızlı bir şekilde partileşerek seçimlere hazırlandığı, seçimler için ittifaklar kurduğu bir dönemde eski alışkanlıklara sahip Batılı ve Batı'nın desteklediği devrik hükümet bürokrasisi, yeni döneme

kendilerini ivedilikle uyarlamaları gerekmektedir. Ortadoğu'nun toplumsal yapısını ve heyecanını yansıtacak hükümetlere tehlikeli kategorisine alıp değişik etiketler altında kötüleyerek pasifleştirmeye çalışmak yerine sosyal grupların Arap baharının uğradığı yerlerde kuracağı hükümetlere güvenmek zorundadır. Batı'daki güven bunalımının ve korkularının temelinde yatan İslami modellere göre şekillenen rejimler ve bu rejimlerle çıkar işbirliği yapma sorunudur. İslamiyet menşeli hareketlerin kökleri siyasi dernek, parti, sivil toplum örgütlerinin kapatılması ya da baskı altına alınmasıyla siyasi bunalımın çözülemeyeceğini tarihsel olaylar göstermiştir. İslami zihniyet Batı'nın siyasi kodları eşleşmeyecek kadar halklaşmış ve toplumsal yapıların derinlerine nüfuz etmiştir. Batılı devletler bu yeni süreçte diğerkâmlığı geliştirmek zorundadırlar. Yoksa Ortadoğu'ya huzur gelmedikçe dünya da huzur bulamayacağını iyi bilmeli ve küresel bunalımlara yol açacak yeni suni müdahalelerden uzak durarak Ortadoğu'da doğal seyre her yönden destek vererek çoğulcu yapının güçlenmesine yardım etmelidir.

Halk katmanlarından türeyen toplumsal hareketlerin de yapacakları daha çok şey var; hükümetlerden daha fazla şeyler başarması mümkün değildir. İstikrarlı, insanıyla barışık, dini değerlerden de politikalar üreten hükümetleri ve liderleri destekleyerek ve seçim sonrasında da hükümetini takip etmek suretiyle Ortadoğu'nun ihtiyacı olan şeyi Batı'ya demokratik siyasi temayüller içinde kalarak göstermelidir.

Kaynakça

- AYUBI, Nazih (1993), *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Çev. Yavuz Alogan, Cep Yayınları, İstanbul.
- BAŞLAR, Kemal (2001), *İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri-I*, SFN Yayıncılık, Ankara.
- BAŞKAYA, Fikret (2001), *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Yayınları, Ankara.
- BECK, Ulrich (2000), What is Globalization, *The Global Transformations Reader*, Ed: David Held, Anthony McGrew, Malden-USA: Polity Press.
- BÜLBÜL, Kudret (2009), Küreselleşme ve Sonrası: Bir Dikatomiler Dizgesi, *Küreselleşme: Temel Metinler*, Editör: Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara.
- DAVİSON, H. (1960), "Where is the Middle East", *Foreign Affairs*, July.
- DAVUTOĞLU, Ahmet (2001), *Stratejik Derinlik*, Küre Yayıncılık, İstanbul.

- ESPOSITO, John, L. (1994), Demokrasi, İslamcı Hareketler ve Devlet, *İslam ve Demokrasi*, TÜSES, İstanbul.
- FADLALLAH, Hüseyin (2000), *İslami Söylem ve Gelecek*, Çev. Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul.
- FROMM, Erich (1997), *Özgürlükten Kaçış*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara.
- GARAUDY, Roger (1995), *İslam'ın Vadettikleri*, Çev. Salih Akdemir, Pınar Yayınları, İstanbul.
- GOKLANY, Indur, M. (2002), "The Globalization of Human Well-Being", *Policy Analysis*, CATO Institute, No.447, August.
- HELD, D., MCGREV, A., GOLDBLATT, D., PERRATON, J., Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür, Çev. İsmail Aktar, *Küreselleşme: Temel Metinler*, Editör: Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Ankara, 2009.
- HÜSEYİN, Asaf (1990), *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*, Çev. Taha Cevdet, Pınar Yayınları, İstanbul.
- IMF (2003), "Globalization: Threat or Opportunity?", <http://www.inf.org/external/np/exr/ib/2000/041200.htm#II> (Erişim: 14/7/2003).
- İNAYET, Hamit (2008), *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*, Çev. Yusuf Ziya Cömert, Hece Yayınları, Ankara.
- LEWİS, Bernard (1997), *İslam'ın Siyasal Söylemi*, Çev. Ünsal Oskay, Cep Yayınları, İstanbul.
- NEBİ, Bin Malik (1990) *İslam Davası*, Çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- OĞUZ, Cem (2011), "ABD, Petrol ve Orta Doğu'daki Ayaklanmalar", www.1news.com.tr/yazarlar/04.02.2011.
- ÖZKUL, Murat (1997), "Siyasal Yabancılaşma Sürecinde Sivil Toplum ve Demokrasi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.
- POUNDS, N.J.G. (1963), "An Atlas of The Middle Eastern Affairs, New York " ss.2
- SCHEBEN, Thomas (2004), *Hangi Demokrasi Hangi İslam?*, *Dünya, İslamiyet, Demokrasi*, Editör: Yahya S. Tezel, Wulf Schönbohm, Kadim Yayınları, Ankara.
- ŞERİATİ, Ali (1998), *Medeniyet Tarih I*, Çev; İbrahim Keskin, Fecr Yayınları, Ankara.
- WALLERSTEİN, Immanuel (2009), *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne? Küreselleşme: Temel Metinler*, Editör: Kudret Bülbül, Orion Yayınları, Çev: Yusuf Okan Kavuncu, Ankara.
- YÜKSEK DÜZEYLİ GRUP RAPORU (2006), "Alliace of Civilizations Report of High-Level Group, www.unaoc.org.13 November 2006.
- ZUBAIDA, Sami, (1994), *İslam Halk ve Devlet*, Çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul.

